

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Стоянка Цвяткова Желева-Попова, д.м., хабилитирана по научната специалност: „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“, вътрешен член на Научно жури избрано и гласувано от ФС на Факултет „Обществено здравеопазване“ при МУ - Варна (Протокол № 179/11.02.2022 г.) и назначено със заповед на Ректора № Р-109-81/22.02.2022, и официален рецензент съгласно Протокол №1 /25.02.2022 от неприсъствено заседание на Научното жури.

По процедура за придобиване на ОНС „Доктор“ от **д-р Галина Атанасова Хараланова**, докторант в редовна форма на обучение по област на висше образование 7. Здравеопазване и спорт, професионално направление 7.1. Медицина и докторска програма „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“, с тема на дисертационния труд „Социално-медицински проблеми, свързани с институционализацията на лицата на възраст 65 и повече години“, с научен ръководител проф. д-р Лора Христова Георгиева, д.м.

Представяне на процедурата и докторанта

Представеният комплект материали на хартиен и електронен носител е в съответствие с Процедура за придобиване на ОНС „доктор“ в МУ – Варна от Правилника за РАС на МУ-Варна.

Със заповед на Ректора на МУ-Варна Р-109 – 41 / 15.01.2018г. д-р Галина Атанасова Хараланова е зачислена като докторант в редовна форма на обучение за присъждане на ОНС “доктор” в докторска програма „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“. Представен е протокол за успешно положен докторантски изпит от 06.11.2018г. в изпълнение на Заповед на Ректора на МУ-Варна Р-109-618 /25.10.2018. Със Заповед Р-109-592 /18.12.2020 срокът на докторантурата е удължен с една година. На основание доклад с вх.№ 102-304/28.01.2022 от доц. д-р Наталия Ушева, д.м. – Ръководител на катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването” и решение на КС, протокол 3/28.01.2022г. за готовността за публична защита и предложение за Научно жури, с решение на ФС на факултет „Обществено здравеопазване” към МУ-Варна по протокол №179 / 11.02.2022г. д-р Галина Хараланова е отчислена с право на защита със Заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-81 от 22.02.2022г.

Биографични данни и кариерно развитие

Д-р Галина Хараланова е родена на 28.08.1986г. в гр. Варна. През 2012г. завършва Медицински университет - Варна „Проф. д-р Параскев Стоянов“, специалност „медицина“. Започва работа като лекар в Районен център по трансфузионна хематология - гр. Варна, след което преминава в сферата на социалните услуги на длъжност лекар в частен дом за стари хора гр. Варна. За кратки периоди работи към Служба по трудова медицина гр. Варна и РЗОК - гр. Варна. Академичната ѝ кариера започва от 09.2018 на длъжност Асистент в катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването” към Медицински университет – Варна, където води занятия по учебните дисциплини: Социална медицина и биостатистика (на студенти българоезично и англоезично обучение), Информатика, Въведение в общественото

здравеопазване, Въведение в медицината и здравните професии, Компютърни науки (на студенти българоезично и англоезично обучение).

Зачислена на специализация по Социална медицина и здравен мениджмънт от 03. 2017г. към МУ - Варна

Участвала е в следните проекти: NuTransAge - Nutritional Transitions and Healthy Ageing: Understanding Challenges, Exploring Opportunities (No: IBRA2014-196) за периода 01.2019 - 06.2020; Проект № 19032 „Социално-медицински проблеми, свързани с институционализацията на лицата на възраст 65 и повече години" към Фонд Наука, МУ-Варна - 2020г.

Членува в БАОЗ, БНДОЗ.

Ползва свободно английски език.

Оценка на актуалността на темата.

Настоящият дисертационният труд е посветен на изключително значим за обществото, здравната и социална система проблем, свързан с популационното застаряване и осигуряването на адекватни грижи за бързо нарастващият брой на лицата на 65 и повече години. Промяната в модела на съжителство на поколенията в едно домакинство, трудовата ангажираност миграционните нагласи на по-младите членове на семейството, неподходящи като площ и оборудване жилища, които обитават голяма част от населението прехвърлят голяма част от ангажиментите за възрастните, традиционно поемани от деца и роднини, към обществени институции. Какви са обществените нагласи и отношение към тези институции, какво става зад техните стени, как домакущите се адаптират в новите условия, какви проблеми срещат, подготовката на персонала, какви са добрите практики от световния опит, какви са възможностите за оптимизиране на институционалното обслужване, както и развитието на алтернативни форми на грижи в общността са част от въпросите, на които дисертантката търси отговори при разработването на дисертационния труд.

Така че представеният ми за рецензиране дисертационен труд е в съзвучие с решаването на сериозни проблеми в здравната и социална сфера на страната ни. Проблемите, които се поставят представляват сериозно предизвикателство, както от практически, така и от теоретичен аспект и авторката ясно е обосновала това.

Характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд, разработен от д-р Галина Хараланова, е в обем от 151 страници, структуриран според стандартните изисквания, включващ: Въведение, Литературен обзор, Цел, задачи, материал и методика, Резултати и обсъждане, Изводи и препоръки, Приноси, Заключение, Библиография. Илюстриран е с 31 таблици, 20 фигури и 3 приложения. Библиографската справка съдържа 150 литературни източника, 75% от които са от последните 10 години, 39 са на кирилица и 111 на латиница. Отделните части са добре балансирани по обем.

Литературен обзор и познаване на проблема

Литературният обзор е с обем от 35 страници, логично структуриран в 7 части, завършващи с обобщаващи изводи.

Литературният обзор (ЛО) е тематично много богат, обхващащ основните социално-медицински проблеми на институционализацията на възрастните хора. Определено е съдържание на понятието „институционализация“ чрез цитирани дефиниции, отразяващи различни гледни точки. Разгледани са различни аспекти на застаряването на населението, както на индивидуално ниво (физически, психически, здравни, социални и икономически), така и на популационно ниво (повишена потребност от медицински грижи и социална подкрепа), обуславящи необходимостта от ревизия на политиките и усъвършенстване на социалните и здравни грижи за възрастните хора. Представени са добре резюмирани примери от световния опит в институционализацията за лица на възраст 65 и повече години, показващи разнообразие в здравно-социалния статус на ползватели, форми на собственост, области от предоставяни услуги. Като основания за институционализация в литературата се посочват: невъзможността за самостоятелно справяне в ежедневието, лоши битови условия, недостатъчни семейни доходи, наличие на заболявания или увреждания, водещи до функционален или когнитивен дефицит, невъзможност на семейството да полага грижи за по-възрастните.

Акцент в ЛО са характеристиките на институционалната среда. Обобщавайки литературните данни авторката намира, че основните проблеми на домащите лица на 65 и повече години, произлизат от самата специфика на институционалното обслужване, което се разминава с потребностите. Легловият и кадрови капацитет са сред най-важните характеристики на институционалната среда. Проследени са тенденциите в легловата осигуреност в Европейските страни. Констатира се промяна в съотношението частни/обществени институции в полза на частните. В сравнението е включена и България, където се прибавя и недофинансиране от държавния бюджет. Проблем с кадровата обезпеченост в тези структури съществува в редица страни по света, в т.ч. е и България, което влияе върху качеството на предоставената услуга.

Специално внимание докторантката е отделила на преглед и анализ на литературата, отразяваща процеса на приспособяване към битовите условия в институцията, както и на факторите, влияещи върху него, както тези, произтичащи от самото лице, така и от получаваната емоционална подкрепа от страна на персонала и близките на домащия. Не са пропуснати и случващите се негативни явления – посегателства и злоупотреби върху възрастни обитатели, които поради своето физическо и психическо състояние са рискови, цитират се дефинираните от СЗО най-чести посегателства, както и литературни източници с данни от мета-анализи в тази област.

Проучено е отражението в литературата на социалната изолация, съпътстваща възрастните хора в институциите, които до голяма степен прекъсват обичайните си контакти в обществото, попадайки в друга среда. Потърсена е ролята на взаимодействието с персонала, както контактите между домащите, както и на възможността за по-успешна социализация, чрез цитиране на примери за добри световни практики.

Спирайки се на различни аспекти на функциониране на институционалните услуги и обстоятелствата, които водят до промяна в политиката на предоставяните услуги за възрастните лица, дисертантката се спира на алтернативни форми, насочени към осигуряване на адекватни, пълноценни и продължителни грижи в общността, за да се избегне нуждата от настаняване в специализирани институции на лицата на 65 и повече години като представя примери на различни модели, по които се постига това в различните държави.

Целият ЛО и библиографската справка показва отлична осведоменост върху научните разработки в световната и национална литература в разглежданата област. ЛО върху формите за предоставяне на грижи за възрастни на 65 години и повече в света и у нас разкрива редица проблеми, които търсят решение, предвид увеличаващите се потребности

породени от актуалната демографска картина. Добре анализираната литература позволява формулиране на обобщения за необходимостта от оптимизиране на тези грижи, което насочват към целта и задачите на дисертационния труд.

В глава II-ра д-р Хараланова е представила цел задачи, материал и методология на дисертационния труд, заложените хипотези.

Целта на дисертационния труд е да се проучат основните социалномедицински проблеми на лицата на възраст 65 и повече години, настанени в социални институции и да се очертаят възможности за превенция на институционализацията. За постигането ѝ са заложили 6 коректно формулирани задачи, отразяващи извършената от дисертантката изследователска работа.

Подбрани са адекватни на целта, задачите и спецификата на изследвания контингент и набираната информация изследователски методи:

- Документален метод – за анализиране на литературни източници; нормативни документи; данни от регистри на домове в страната; медицинска документация на институционализираните лица.

- Социологически методи: полуструктурирано интервю за институционализираните лица; дълбочинно интервю – за проучване мнението на лица на възраст 65 и повече години, живеещи в общността; наблюдение.

- Статистически методи: - дескриптивна статистика; непараметричен анализ – критерий хи-квadrat на Pearson; корелационен анализ – рангова корелация на Spearman; графичен анализ – онагледяване на резултатите.

Дисертационният труд е построен върху три извършени проучвания, които са ясно и точно представени, като за всяко от тях коректно са дефинирани целите, логическите и технически единици на изследване, приложените методи, инструментариум (представен в три приложения към дисертационния труд), източници на информация.

I. Проучване мнението на институционализираните лица относно живота в социалната институция. Технически единици са четири домове за възрастни хора, с различен статут на собственост и ситуирани в различни по тип населени места във Варненска област. Проучването е изчерпателно към момента на провеждане и обхваща всички 175 лица, настанени в домовете (107 в общинските и 68 в частни). Инструментариум на проучването - полуструктуриран въпросник е в съответствие на търсената информация. Съобразено със спецификата на изследвания контингент методите на провеждане са под формата на интервю, документален анализ на здравните досиета на участниците и наблюдение за изследване на когнитивен, зрителен и слухов статус. По отношение на когнитивния статус, изследваните лица са групирани в четири категории – нормален, леко, средно и тежко нарушение.

II. Проучване мнението на институционализираните лица на възраст 65 и повече години, по отношение на начина им на живот преди настаняването в социална институция, основните причини, довели до постъпване в дом за стари хора, начина на живот в дома и възможните перспективи за бъдещето. Приложен е метод на дълбочинно интервю с 10 институционализираните лица, настанени в частен дом за стари хора в град Варна по разработен въпросник, включващ пет теми.

III. Проучване мнението на лица от общността на възраст 65 и повече години за домовете за стари хора и нагласата им за постъпване в такава институция, осъществено

чрез дълбочинно интервю с 10 лица на възраст 65 и повече години, живеещи в общността по разработен за целта въпросник.

Във връзка с проучването са формулирани 3 хипотези

Статистическата обработка на получените от изследването данни, е изготвена чрез програмата IBM SPSS, ver. 19. Статистически достоверни различия са приети при $p < 0,05$.

Авторката представя **резултатите от собственото проучване и тяхното обсъждане в IV-та глава** на дисертационния труд. Те са обособени в шест раздела, следвайки поставените задачи.

На базата на проучване на нормативни документи, регистри на социални домове и документация и отчети на Агенцията за социално подпомагане авторката представя нормативно регламентираният видове социални институционални услуги за възрастни лица в България. Представена е много подробна информация за тяхното териториално разположение по области на страната, като се констатира неравномерно разпределение както на институциите, така и на осигуреността с легла/места. Тези данни са добре илюстрирани с картографи. Частните домове са почти двукратно повече като бройка от държавните, като смущаващ е фактът, че липсват данни за броя на леглата в частните ДСХ. Авторката обяснява този феномен основно с ограничения капацитет на обществените домове на фона на непрекъснато нарастващото търсене. Тук авторката е разгледала основни страни от системата на социалните услуги - финансирането, като важен аспект на проблема, източници и механизми на финансиране, недофинансиране от държавния бюджет, както и на качеството на услугите и неговия контрол.

Резултатите от **проведеното изчерпателно проучване** сред институционализирани лица на възраст 65 и повече години ($n=175$) от четири дома за стари хора дава представа за характеристиката на изследвания контингент - социално-демографски и здравен профил, който в значителна степен предопределя постъпването в ДСХ. Заслужава да се отбележи факта, че 88% от домакущите имат близки родственици – деца, внуци, съпруг/га. Структурата на заболяемостта не се отличава съществено от тази на връстниците им от общността, болшинството са със запазена когнитивна функция, слух и зрение, половината имат двигателни ограничения. Авторката обръща специално внимание на достъпа до медицинското и социално обслужване преди институционализацията, като фактор, който може да доведе до такава. Прави впечатление, че болшинството от лицата са институционализирани, без преди това да са ползвали някакъв тип социална услуга, което дава основание да се коментира осигуреността с адекватни услуги, предоставяни в домашни условия. Настаняването в ДСХ дава усещане за по-голяма сигурност, особено по отношение на здравните нужди. Обект на изследване са и процесите на адаптация към новата среда и социализацията като се открояват фактори, които ги улесняват и биха могли да се управляват. В тази връзка се поставя въпросът и за квалификацията и качествата на персонала в ДСХ. Противно на битуващата в обществото представа за битовите условия в ДСХ резултатите от проучването ги оценяват като благоприятни.

Проучването сред институционализирани лица на възраст 65 и повече години, осъществено като дълбочинно интервю с 10 възрастни настанени в частен дом гр. Варна предоставя информация върху живота им преди институционализиране, първите дни на адаптация, настояще и бъдещи очаквания. Интервюираните споделят лични драми, довели до търсене на институционална грижа, най-вече разрыв в отношенията с

близките, здравословен проблем, затрудняващ самообслужването. Постъпването в дома, новите битови условия, съжителството с непознати хора се посочва като стресиращо за възрастните хора, свикнали с определен стереотип на живот. Настоящият си живот в институцията интервюираните определят в повечето случаи положително като бит и обслужване. Очакванията за бъдещето обяснимо не са оптимистични. Бих искала да отбележа, че предвид избраната извадка лица от частен дом, резултатите би трябвало да се интерпретират в конкретния контекст и не биха могли да се генерализират.

Ширещото се в обществото негативно отношение към институционализацията е насочило към провеждане на **дълбочинно интервю сред лица на възраст 65 и повече години, живеещи в общността**. Негативното отношение най-общо е породено от разбирането, че възрастните хора имат изградени навици, които трудно биха се променили и че в домовете не се полагат адекватни грижи. При една оптимална извадка, тези споделени мисли на интервюираните могат да бъдат отражение на общата представа и нагласи в обществото към ДСХ, българските традиции и представата за настаняване в такива институции като последен вариант в живота им, както и на търсене на възможности за подобряване и разширяване на форми за здравно и социално обслужване в общността.

Следвайки последователността на заложените задачи в последната част от резултатите, опирайки се на резултатите и изводите от собствените проучвания, ЛО и издирените добри световни практики, както и Национални нормативни документи, дисертантката **представя свои виждания за възможностите за превенция на институционализацията** за подобряване на институционалните грижи, така и на техните алтернативни форми.

Приноси и значимост на разработката за науката и практика

Направените **14 извода** в синтезиран вид отразяват резултатите от проучването, на основата на които са формулирани **9 препоръки** за подобряване на информираността сред населението относно предоставяните институционални и извънинституционални социални услуги, оптимизиране на обслужването в ДСХ, усъвършенстване контрола от страна на Агенцията по качеството на социалните услуги и др. Бих препоръчала полагане на усилия, препоръките да достигнат до съответните институции, политици, медиите, социални и здравни работници. **Посочените от докторантката приноси**, които приемам са класифицирани като такива с теоретико-познавателен и с практико-приложен характер.

По преки и косвени наблюдения върху работата на докторантката съществуват достатъчно доказателства за личното участие и заслуга в разработването на методиката, осъществяването на проучването, за получените резултати и формулираните приноси под вещото ръководство на научния ръководител. Оценявам приложената методика адекватна на възрастта и характеристиките на изследвания контингент, компетентно изработен инструментариум, видно от Приложения №№ 1,2,3, прецизно осъществени по всички правила лично от докторантката интервюта в съчетание с наблюдение и документален метод. Резултатите от проведеното изследване дават възможност да бъдат систематизирано представени социалните институционализирани услуги в България и добри практики от международния опит, да се разкрият потребностите, които имат настанените в ДСХ, проблемите в социалните институции и репутацията, с която се ползват те в обществото, както и да се обсъдят възможности за развитие на алтернативни форми.

Дисертационният труд е написан на интелигентен и прецизен по отношение на терминологията език. Технически е оформен според изискванията, а библиографията е изчерпателна.

Във връзка с дисертационния труд докторантката е представила четири **публикации, две от които в чужбина**. Статиите са публикувани в “Knowledge International Journal”: „Eurasian science journal“, „Scripta Scientifica Salutis Publicae“, Управление и образование. Считаю, че тези публикации представят реално постиженията на докторантката и съдействат за популяризиране им сред научната общественост общественост не само у нас, но и в чужбина.

Авторефератът достоверно възпроизвежда съдържанието на дисертационния труд. Подготвен е в обем от 50 страници и в резюмиран вид представя методологията, резултати и обсъждане, изводи, препоръки, приносите и публикациите по дисертационния труд.

Заклучение: Ас. Галина Хараланова е завършила успешно докторската програма по „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“ и представя дисертационен труд в завършен и добре оформен вид. Той показва, че докторантката притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на социалната медицина и организация на здравеопазването, както и качества и умения за самостоятелно провеждане на научни изследвания. Личните ми впечатления са изцяло положителни за трудолюбив, усърден, амбициозен млад колега, с потенциал за бъдещо развитие. Предвид гореизложеното **давам своята положителна оценка на дисертационния труд и препоръчам на уважаемото Научно жури да присъди научната и образователна степен „доктор“ на ас. д-р Галина Атанасова Хараланова в докторска програма по „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“.**

Изготвил рецензията:

29.03.2022г

(проф. д-р Стоянка Попова, д.м.)